

The University of Fiji

CENTRE FOR iTAUKEI STUDIES

Semester 3 Year 2015

FINAL EXAMINATION PAPER

ITK304: TEACHING AND LEARNING iTAUKEI LITERATURE

Important Instructions to Students:

1. Read the questions, instructions carefully and answer the questions.
2. You are allowed an **extra 10 minutes reading time** (during this time, you are not allowed to write with pen) and **180 minutes (3 Hours) to complete this paper**.
3. Silent, non-programmable calculators are allowed, but not supplied.
4. Write all your answers in the answer booklet provided. If you need extra sheets, please ask from the supervisor. Write your name, course code and student identification number in the answer booklet and in the attendance sheet.
5. **This Final Course Examination Paper is worth 100 marks contributes 50% of the total course assessments.** Students must **at least score 40%** in this final exam to pass the course.
6. This paper contains two (2) sections A, B. All questions are compulsory to answer **except** section B, which has choices.
7. Write all your answers legibly. The marker has the right to award zero for answers that are not legible.
8. This is a **Closed Book Examination**. The University views plagiarism, cheating and dishonest practice as serious offences and if found, offenders are penalized.

Examination Paper Content (Format):

<u>Section</u>	<u>Question</u>	<u>Content</u>	<u>Marks</u>	<u>Suggested Time</u>
A	1-6	Long Answer Questions (Answer all Six questions)	60	108 Minutes
B	7-12	Essays (Choose Any FOUR out of Six)	40	72 Minutes
		TOTAL	100	180 Minutes

1. Era sa volai toka e ra eso na ulutaga ka ra gacagaca bibi ni kena vakarautaki e dua na cakacaka ni vakacacali me vaka na italanoa volai, talanoa dewagusu, serekali kei na vakatasuasua. Digitaka e lima mai vei ira na ulutaga oqori ka vakamacala vakavinaka sara ena kena ibalebale.

Vakaveiwekanitaka na nomu ivakamacala ki na dua na ivola ni talanoa se serekali se vakatasuasua o sa wilika oti me kena ivakaraitaki ka me vakamatatataka na nomu ulutaga.

- a) na yavu ni talanoa (setting)
- b) na nona vakayatuyatu o daunitalanoa (style)
- c) ivakatakilakila e vakayagataki (symbol)
- d) ivakavuvuli se uto ni vakasama (theme)
- e) ira na vakaitavi ena italanoa (characters)
- f) veicoqacoqa e basika (conflict)
- g) suitu ni talanoa (plot)

(10 na maka)

2. SEREKALI

Saumi Taro Vakaleleka

Sauma kece vakaleleka na taro e ra.

- a) A cava na serekali?
- b) E dau digitaki vakamatau na vosa ni serekali mera tevuka e matada o ira na daubujiserekali na veika bibi eso: A cava so na veika oqori?
- c) Ena kena vakayatuyatu totoka duadua, a cava e dodonu me cakava e dua na serekali vei keda na wilika se rogoca?
- d) Na gauna cava era dau serekali kina na qase?
- e) Vola eso na ka e vinakati ena vola serekali
- f) A cava na serevasi?. Vola e dua na kena ivakaraitaki.

(6 na maka)

Saumi Taro Vakabalavu

Wilika vakavinaka na serekali ka tasereka na kena ibalebale kei na ivakavuvuli e vakadewataki kina.

Na Noqu Vosa

Au tu ka vakararai,
Au raici ira ni ra mulo mai
E tautauvata na kedra irairai, la, era sa duivosavosa mai.
Niu vakarorogo vakamalu,
E mosi na lomaqu niu vakananuma.
Sa na vakabeka evei na noqu vanua?
Ko Ciri ! Ko Viti ! Dou sa bula !

Meu tukuna mada eso na kena ivukivuki,
E si era kaila, dredre, se cudru !
Man ka, kua ni dau va'qori !
Hei part! Kua sara 'Qori !

Boy keitou a fire i Suva ena siga oya,
Oti keitou a qai fire tale ina yasayasa vakaRa
Keitou fire lesu mai ni sa midnight,
Man boring sara ga na long ride!

Dedi ! Mommy! Au rogoca ni ra tagi se kaci
Saumi mai ena my dear se sani,
What is the matter?
Sa dredre ni tukuna, a cava na leqa?

(4 na maka)

3. NA VAKACACALI ENA VOSA DEWAGUSU

Wilika vakavinaka na taro qai sauma ga e lima (5)

- a) A cava na vakacacali?
- b) A cava na noda vakacacali taumada na itaukei ? Vakamacala mada kina.
- c) E vakacava sara mada na ilakolako ni kena volai na vola itukutuku ?

- d) A cava na kedrau duidui na italoa kei na itukuni ?
- e) A cava na kena yaga na itukuni ?
- f) Na ivola tamata e va na kena wase. Vola mada na va na wase oqori.
- g) Vakamacala mada ena ka o kila me baleta na nodra ivola gauna na qase taumada ?
- h) E tolu tiko na wase ni nodra ivola gauna na noda qase. Vakamacalataki iratou tolutolu mada.

(10 na maka)

4. NA VAKATASUASUA

Wilika mada vakavinaka na buturara ni du ana veitalanoa merau na vakaitavi kina e dua na goneyalewa kei na dua na gonetagane. Vola mada na nodra veivosaki (dialogue) me veiganiti ga kei na vanua e vakayacori kina kei na itovo ni yalo se rai ka me rawa ni vakabasikataki na vakasama erau veiwaseitaka tiko.

Mo vakacavara mada na veivosaki oqo me rawa ni buli kina e dua na vakatasuasua lekaleka. E sa tekivutaka tiko na veitalanoa o gonetagane ena vakabula.

Gonetagane : Ni sa bula vinaka se Bula vinaka

Goneyalewa:

SUA MALUA E DELA NI WAI

E rogo memela ka vakaciriloloma tu na ivakatagi. E vesuka sara ga na nodra vakasama na gonetagane kei na goneyalewa na kataremoremo ni cina duiroka ka kauta vakayawa sara tu ga na nodra vakanananu. E drodro vakawai tu mai na veimataqali vosa mai na gusudra na gunu yaqona ni valagi. E ra kamoko ka mai veisuayaki tu yani vakamalua yarurua ena tamela ni vakatagi o ira na veitau. E curu maliwa tale tu ga yani na vosa ni wede, vosa ni veiba ka kena ilutua na vosa ni veitemaki.

E mokomokowaliliva tu na nodra sau kei na mama na goneyalewa, kuria tu yani na boivinaka ni nodra sede. E ra matasarasara na goneyalewa ena nodra vakadikevi ira toka na cauravou momoqaqa mata vinaka ka wananavu ni ra dui lave tu na medra wai ni marau. Ena dela gona ni mateni oya, e sa laki talaucaki rawa kina na vosa ni gagano nei gonetagane vei goneyalewa.

(10 na maka)

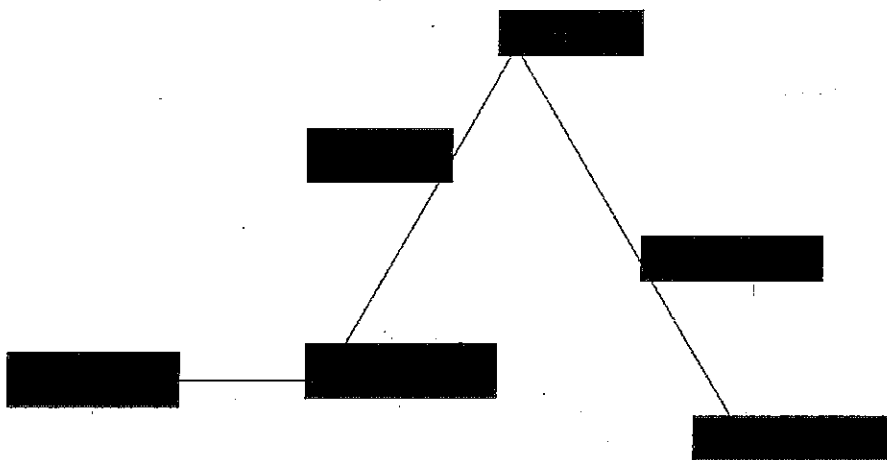
5. NA VEIVAKATAVULICI ENA ITALANOA DEWAGUSU

E dua na gaunisala ni veivakatavulici na veitukuni se italoa dewagusu ka sa vakadinadinataki ni mana sara vakalevu kevaka e vakarautaki koya vinaka o qasenivuli, na daunitalanoa. Vakamacalataka mada vakavinaka na veika bibi eso me vakarautaki koya yani kina o daunitukuni kevaka ena vakayagataka na iwalewale ni veivakatavulici qo me vakadewataka kina eso na dina se ivakavuvuli vei ira na gonevuli.

6. SUITU (PLOT) NI TALANOA (10 na maka)

E sa ka bibi vei keda na dauwilivola me da vakamura na veika e yaco ena suitu (plot) ni talanoa (mai na ivola eda wilika se mai na saraiyaloyalo se mai na dua na vakatasuasua eda sarava.) ni sa tauyavutaki oti koto me vaka e vakaraitaki toka ena iyaloyalo e ra

VEIKA E YACO ENA SUITU NI TALANOA NI SA TAUYAVUTAKI OTI

Vakamacalataka mada na veika e yaco ena suitu ni talanoa me tekivu mai ena kena yavu me yaco sara i na gauna e sa bunu kina.

7. NA YACA ROGO KA KILAI

Ena kosi se vuli ogo, e veitalanoataki kina eso na yaca rogo ka kilai ena noda vanua kei na veivanua tani. E da se vakananumi ira tiko ga ena gauna edaidai ena vuku ni veika cecere se vakasama era tutaka ka bulataka, na nodra cau ki na veivakatorocaketaki raraba ni noda vanua, noda matanitu se noda vuravura.

Digitaka e dua na itaukei o nanuma ni vakamawe na veika e cakava ena nona dau vakavotuya na veika bibi eso ka dodonu meda cavuikalawa kina.
Vakamacalataka sara vakavinaka na veika e kilai ka rogo kina.

(10 na maka)

8. BULI SEREKALI

Vola mada e dua na serekali ka me vakayavutaki na kena uto ni vakasama ena dua ga vei iratou na vakasama e volai toka e ra. Me lima na iyatu ka ono na qaqana

a) veilomani kei na tiko sautu	b) veitawasei	c) veivakaduiduitaki
d) duavata	e) talairawarawa	f) talairedre
g) veidomoni	h) loloma	i) rarawa/lomabibi

(10 a maka)

9. SEREKALI

(10 na maka)

E kaya e dua na daunivosa ni serekali sa ikoya na kena vakayatuyatutaki vakavosa na iyaloyalo ni dua na draki ni bula vakatamata.

Wilika mada vakavinaka e rua na serekali ogo ka qai sauma na taro e ra

- a) Vakamacalataka na duidui ena rawa ni laurai mai na serekali e rua (2 na maka)

b) Vola mai e dua na ivakamacala ni ibalebale e rau dui vakadewataka (4 na maka)

c) Vola mai e dua na ivakamacala me baleta na ivakavuvuli e rau dui vakadewataka
tiko

(4 na maka)

NA MANUMANU VUKA LAILAI

Na cava e kaya na manumanu vuka lailai
Mai na sova ka vakararai
Sa qai kaya sara vei tinana
Oi au meu sa vuka mada
Tei wawa mada vakalailai
Qai o vuka ena vica na siga ka lako mai
Me kaukauwa mada na tabam
Sa qai yaco na inaki ni lomamu

A cava e kaya na luve ni manumanu ?
Ena nona sa wawa toka vakabalavu
E raica na vuravura ena kena totoka
Na veikau ena kena drokadroka
Isa Nau, laivi au meu sa vuka
Na tabaqu sa kaukauwa
Mo sa tei vakacegu tale mada
Sa na qai rawa ni o vuka vakayawa

Na manumanu sa yavala
O tinana sa qai vakasalataka
Na vuravura e rui rabalevu sara
Vuqa na veika o na sota kaya
Eso e ca ka so e vinaka
Na matamu mo vakayagataka
Lako vata kei na nomu vakasama
Na meca mo matadeitaka

S.T. Bulicokocoko
Lotu Pasifika Productions

SA COKA NA MUAVESI

1. Cagi toka o vunivauvalavala
Sa tabalesi na taba ni baka
Na kida ni vanua mai liu sara

Vei iratou na kawa vaka – Tui Kaba

2. Na cagi ni ceva yautalatala
Naisogolaca sa qai lala
Uluinaceva sa lai tawa
Moce koto na gone turaga
3. Coka i wai na nodra muavesi
Mai Davetalevu me ia na reki
O ira na marama na vakatekitekiki
Ni dua na siga ni veimeketi
4. Ratu Etuate sa qai vosa cake
Era sa daumaka tu na noda
Na yaca i Bau kau a cola
Sega sara niu vakacauoca
5. O ira na marama ra sauma sara
Tagane o iko se igone vinaka
O sa rawata nomu cakacaka
Me da mai tiko marau vata (S Bulicokocoko)

10. NA VAKAYAGATAKI NI VOSA (10 na maka)

E duidui na vosa eda vakayagataka ni da veivosaki se da volavola ka vakatau vakalevu ena veika oqo :

- a) na vanua e vakayagataki kina na vosa (situation)
- b) o cei soti era na rogoca se wilika na vosa (hearers/readers)
- c) na ulutaga cava e da veivosakitaka tiko se vakayagataka tiko kina na vosa (topic)
- d) na gaunisala cava e vakadewataki tiko kina na vosa – vosa dewagusu, vosa volai se vosa vakatakilakila (medium – spoken, written, sign language)

Vakamacalataka mada na duidui e basika kei na kena ivakaraitaki ni duidui na vosa e vakayagataki vei iratou yadudua na va (4) na ulutaga mai cake.

11. VOSA E MATANALEVU (10 na maka)

Na vuli sa sala ni veituberi levu duadua. Na inaki ni veituberi me kune na bula; ni sa rawa na bula, sa yaco na marau kei na vakacegu. Sa nodra gagadre na Goneturaga Bale, na

Gonemarama Bale kei na Sau kei Viti me tuberi na gone, na kawabula, me bula, ia me bula ena bula vakaitaukei.

Vola na nomu vosa ena soqo ka yacana na “Siga ni Taukei ni Vanua” ka ra tiko kina na itubutubu kei na dauniveisusu, qasenivuli, vakailesilesi vakamatanitu kei na lewenivanua Itaukei raraba.

Me nomu ulutaga oqo: **“NA TUBERI NI GONE ENA BULA VAKAITAUKEI”**

12. VAKATAVULICI NI SEREKALI (10 na maka)

Vakamacalataka mada na veika o na vakayacora mo vakatafulica e dua na serekali vei ira na gonevuli ena sekedari ka ra tiko ena yabaki 9 kei 10 (fomu 3 & 4). Vola me matata vinaka na veikalawa kece mo muria me vakatafulici kina vakavinaka me vaka na inaki kei na usutu (lesson aims and outcomes) ni lesoni o sa nakita me rawati.

Sa cava eke na veitarogi

2

C